

Pag-ila sa mga katungod sa yuta ug pagpaayo sa mga kapasidad sa mga gagmay nga mag-uuma sa Pangantucan, Bukidnon, Pilipinas

MATERIALES SA PAGKAT-ON

Ang Mga Katungod sa Mga Katawhang Lumad (IP) sa Bukidnon ug ang Indigenous Peoples' Rights Act (IPRA)

Mga katawhang lumad sa nasud

Adunay gibanabana nga 12-15 milyon nga mga lumad (IP) sa Pilipinas, pinauyon sa pagbanabana sa National Commission on Indigenous Peoples (NCIP), nga naglangkob sa 10 hangtod 15 porsyento sa populasyon sa Pilipinas kaniadtong 2009. Ang mga IP sa Pilipinas giapod-apod sa 110 nga mga grupo nga etno-lingguwistikong ug gisakop ang 65 sa 78 nga mga probinsya sa nasud. Ang minoriya sa mga IP (61 porsyento) nagpuyo sa Mindanao (Cariño, 2012).

Ingon sa Indigenous Peoples' Rights Act (IPRA) kaniadtong 1997, ang mga IPs "usa ka grupo sa mga tawo o homogeneous nga katilingbang giila sa kaugalingon nga askripsyon sa uban, nga padayon nga nagpuyo ingon usa ka organisado nga mga komunidad sa nasakop sa komunidad ug gihubot nga teritoryo, ug naa sa ilalum sa mga pag-angkon nga tag-iya gikan pa sa kanhing panahon, nag-okupar, nagbaton ug naggamit sa ingon nga mga teritoryo, nga nag-ambit sa mga sagad nga mga bugkos nga sinultian, mga kustombre, tradisyon ug uban pang managlahi nga mga kinaiyahan sa kultura, o kinsa adunay, pinaagi sa pagsukol sa politikal, sosyal ug kulturang pagsulud sa kolonisasyon, dili lumad nga kultura, nahilahi sa kasaysayan gikan sa kadaghanan sa mga Pilipino. Ang mga ICCs/IPs (Indigenous Cultural Communities/indigenous peoples) maglakip usab sa mga tawo nga giisip nga lumad tungod sa ilang kagikanan gikan sa mga populasyon nga nagpuyo sa nasud, sa panahon sa pagsakop o kolonisasyon, o sa oras nga pagsulud sa dili lumad nga mga relihiyon ug kultura, o ang pagtukod sa karon nga mga utlanan sa estado, nga nagpabilin sa pipila o tanan sa ilang kaugalingon nga mga institusyon sa sosyal, ekonomiya, kultura ug politika, apan nga mahimong nawala gikan sa ilang tradisyonal nga mga dominyo o nga mahimong namalhin sa gawas sa mga yutang kabilin (IPRA, Kapitulo II, Seksyon 3h)."

Ang matag kanto ug ekosistema sa Pilipinas adunay mga nagpuyo nga mga IP sa dugay nga panahon. Ang ilang nagpuyo nauna pa sa mga kolonisador ug ang pagkatinugyanan gipasa gikan sa ilang mga katigulangan ngadto sa mga nagsunod nga henerasyon, sa ingon ang termino nga "mga katigulangan" nga mga yuta. Sa 228 nga naila nga mga key biodiversity areas sa nasud, 86 porsyento ang nahulog sa mga utlanan sa mga teritoryo sa IP pinauyon sa pagkwesta sa Philippine Association for Intercultural Development, Inc. (PAFID) sa 2017 (UNDP Ecosystems & Biodiversity, 2019).

Bisan pa, bisan kung giisip sa mga IP ang ilang mga kaugalingon ingon nga tinudlo nga mga tinugyanan sa ilang mga yuta, kadaghanan sa mga komunidad wala'y ligal nga pagkilala sa ilang mga yutang kabilin. Kung wala'y ligal nga kahimanan ingon pamatuod sa "pagpanag-iya," ang mga IPs sagad gimarkahan nga mga squatter sa yuta nga ilang gipuy-an sa daghang henerasyon. Dili sila makalihok nga gawasnon sa sulud sa ilang yuta, makahimo

kalihokan sa panginabuhian, ug mag-ehersisyo sa tradisyonal nga pagdumala sa kahinguhaan.

Ang IPRA ug ang mga Katungod sa Yutang Kabilin sa mga IPs

Ang Balaod sa Republika 8371, o ang Indigenous Peoples' Rights Act gipatuman kaniadtong 1997, usa ka landmark nga palisiya sa reporma sa patakaran nga sa pagkilala sa "pagpanag-iya" sa IP sa ilang naandan nga mga teritoryo. Ang IPRA milapas sa daghang mga dekada nga praktis sa mga kasabutan sa pagdumala sa gigikanan sa kontrata pinaagi sa pag-isyu sa mga titulo sa pagpanag-iya sa mga komunidad nga lumad.

Gihatagan sa IPRA ang mga IP aron maseguro ang pagpanag-iya sa porma sa usa ka Certificate of Ancestral Domain Title (CADT) o Certificate of Ancestral Land Title (CALT). Ang kini nga mga dokumento naghatag ligal nga pagpanag-iya sa mga domain sa mga katigulangan ug gihunong ang sayup nga pag-angkon sa pagpanag-iya sa Estado sa mga yuta sa publikong domain.

Ang mga yutang kabilin gihubot ingon yuta ug katubigan nga adunay mga tradisyunal nga pag-access sa mga IP. Kauban niini ang mga puy-anan ug umahan nga kayutaan, kalasangan, sibsibanan, lugar nga pangayam, ug mga lugar nga lubnganan. Ang mga yuta sa katigulangan lakip na ang mga lugar nga bisan ang mga dili IP nag-okupar, basta bahin kini sa usa ka lugar diin ang mga IP adunay naandan nga pag-access. Ang mga han-ay sa kabalayan sa mga tribo nga nagbalhinbalhin ug nagbag-o nga mga nagtikad gilakip usab sa gipasabut nga mga yutang kabilin.

Ang usa ka pag-angkon sa yutang kabilin mahimong mag-uban sa mga kapanguhaan sa terrestrial, baybayon ug tubig, bisan ang wanang sa hangin – depende sa katakus sa IC/ICC sa pagpakita sa gikinahanglan nga ebidensya o pruwera sa pag-angkon sa lumad. Ang mga sertipikadong myembro lamang sa komunidad sa mga lumad, kadtong nakalista sa opisyal nga surbey mahimong adunay access sa pag-angkon.

Ang mga instrumento sa pagpanag-iya gikuha mao ang porma sa mga CADT ug CALT, nga gihatag sa komunidad o angkan nga malampuson nga gipakita ang ilang pag-angkon. Wala'y mga limitasyon sa termino sa pagka-epiktibo sa mga tenurial nga instrumento. Ang mga piniling representante molihok isip tag-iya sa CADT o CALT alang sa komunidad.

Upat nga hinungdanon nga mga katungod sa mga IP ang gitubag sa IPRA, aron: (i) katungod sa mga yutang kabilin ug kayutaan; (ii) katungod sa pagdumala sa kaugalingon; (iii) katungod sa integridad sa kultura; ug (iv) katungod sa hustisya sosyal ug tawhanong mga katungod.

Ang prinsipyo sa paghukom sa kaugalingon nga nalakip sa IPRA nag-ila sa katungod sa mga komunidad sa IP sa pagdokumento ug paglarawan sa ilang kaugalingon nga mga pag-angkon sa katigulangan. Libre usab sila nga mag-umol sa ilang kaugalingon nga Ancestral Domain Sustainable Development and Protection Plans (ADSDPPs), pinahiuyon sa ilang mga sistema sa kinaadman ug mga batasan sa mga lumad. Ubos sa IPRA, ang mga kontrata, lisensya, konsesyon, pag-arkila, ug mga permiso sa sulud sa mga domain sa mga katigulangan ipaubos sa free, prior, and informed consent (FPIC) sa komunidad sa IP, nga wala'y bisan unsang panggawas nga pagmaniobra, pagpanghilabot o pagpamugos, ug subay uban ang ilang tagsatagsa nga nabatasan nga mga balaod ug batasan.

Samtang ang katungod sa komunidad sa tradisyonal nga pagdumala, pagkontrol, paggamit, pagpanalipod, ug pagpauswag sa ilang mga domain sa katigulangan gihatud sa ilalum sa IPRA, kini gipaubos sa "pagkamakanunayon" sa mga nasudnon nga balaod. Ang pagdumala sa CADT gigamit sa angay nga tradisyonal nga istruktura sa pagpangulo sa IP/ICC. Bisan pa, mapailalom kini sa mga nasyonal nga balaod.

Ang dugay nga pakigbisog alang sa mga katungod sa mga AD

Ang mga komunidad sa mga Lumad nakahimog dakong lakang sa pakigbisog alang sa pag-ila sa mga katungod sa IP sa mga yutang kabilin. Nakahimo sila ug pagbag-o sa mga patakaran ug paglihok alang sa pagpatuman sa paborableng balaod. Bisan pa, nagpabilin ang mga seryoso nga hagit sa wala pa matuman nga tenurial security sa mga AD.

Pagkahuman sa kapin sa 20 ka tuig nga pagpatuman sa IPRA, mga 221 nga Certificates of Ancestral Domain Titles (CADTs) gihatagan ug award (NCIP, 2018). Ang kini nga mga titulo naglangkob sa kapin sa 5.4 milyon nga ektarya ug nagrepresentar sa 18 porsyento nga yuta sa nasud. Bisan pa, nagpadayon nga pagdagsang sa mga migrante ingon man interes sa negosyo sa mga AD, ang nagkasumpaki nga mga pag-angkon gihagit gihapon ang integridad sa Lumad nga Titulo. Ang mga proyekto nga gipasiugdahan sa estado nga gisurportahan sa mga yuta sa IP. Ang dagko nga lakang nga operasyon sa komersyo sa pagmina naghulga sa tanan nga mga yutang kabilin.

Sa Northern Mindanao, 15 ka mga CADTs ang naaprobahan hangtod sa 2013 (tan-awa sa Talaan 1). Naglangkob sa kinatibuk-ang gilapdon 242,361.53 ektarya, kini nga mga CADTs nakabenipisyo sa labing menos 57,210 nga mga indibidwal gikan sa lainlaing mga tribo sa rehiyon. Hinuon, upat ra ang narehistro sa Land Registration Authority (LRA), nga nagpasabut nga kining upat ra ang giisip nga lehitimo sa ubang mga nag-indigay nga sektor (De Vera, 2017).

Talaan 1. Ancestral Domain Titles na-award sa Rehiyon 10 (taman sa 2012).

CADT No.	Indigenous Community	No. of Rights holders	Area (hectares)
R10-TAL-0703-0010	Talaandig	4,922	11,105.57
R10-KIT-0703-0011	Matigsalug-Manobo	24,405	102,324.82
R10-QUE-0204-018	Manobo	1,398	1,595.29
R10-BAL-1005-036	Higaonon	1,247	14,872.42
R10-IMP-1206-054	Higaonon	1,484	14,313.76
R10-MLY-0906-049	Bukidnon	1,154	4,536.05
R10-MLY-1008-083	Bukidnon	2,867	466.74
R10-CLA-1008-084	Higaonon	404	18,028.64
R10-ORO-0309-105	Subanen	2360	6,980.00
R10-MLY-0309-106	Bukidnon	833	4,203.09
R10-IMP-0309-107	Higaonon	237	113.68
R10-MLY-0609-110	Bukidnon-Higaonon	8,853	36,464.71
R10-CAB-0709-124	Bukidnon Umayamnon	1,483	8,106.13
R10-CLA-0709-126	Higa-onon (MAMACILA)	1,977	17,588.28
R10-MLY-0110-152	Bukidnon Pulangiyen	1,586	1,662.35
Total		57,210	242,361.53

Source: De Vera, 2017

Sa mga tuig gikan 2013, lima ra ka mga CALTs ang naaprobahan sa rehiyon, nga nakabenipisyo sa dili moubus sa 2,106 mga tag-iya sa katungod. Wala'y magamit nga kasayuran kung ang bisan kinsa man sa mga CALT nga kini narehistro sa Land Registration Authority (LRA).

Talaan 2. Ancestral Land Titles na-award.

CADT No.	No. of Rights holders	Area (hectares)
R10-MLI-0906-000142	55	102.7400
R10-MLY-0906-000143	67	257.9450
R10-OPO-0709-000225	427	52.0000
R10-VAL-0110-000249	1,487	944.5276
R10-MAR-0210-000259	70	567.7188
Total	2,106	1,924.9314

Source: De Vera, 2017

Ang mga nagsunod nga istorya sa duha ka mga organisasyon sa IP sa probinsya sa Bukidnon naglarawan kung giunsa ang pagpadayon sa hinay nga pagproseso sa mga CADT nga nagpadayon sa pagsamok sa mga IP sa ilang pagtinguha nga matubos ang ilang yutang kabilin.

Ang pataas nga panagsangka aron mabawi ang yutang kabilin sa Manobo ug Talaandig sa Mt. Kalatungan¹

Ang mga tribo sa Manobo ug Talaandig sa Bukidnon nga nahimutang sa habagatang isla sa Mindanao sa Pilipinas kanunay nga gitawag ang Mt. Kalatungan ug Mt. Kitanglad nga ilang balay. Ang kini nga mga tribo kanunay nga nagpuyo sa kalinaw sa usag usa, uban ang ilang mga utlanan nga lig-on nga natukod pinaagi sa panag-uban ug mga kasabutan nga gisemento pinaagi sa mga ritwal ug paghatod sa usag usa alang sa mga katungod sa matag usa. Apan ang kolonyalismo magbag-o sa tanan tungod kay ang pagpanag-iya sa gobyerno naggamit sa ilang mga yuta alang sa komersyal ug uban pang katuyoan.

Sa palibot sa Mt. Kalatungan, daghang mga yuta sa IP nga nahimo nga mga konsesyon sa pagtroso ug ang mga tribo gidala sa mga hilit nga dapit sulud ug palibot sa lungsod nga gitukod sa mga migrante. Gawas sa pagpalagpot sa ilang kayutaan, ang pinugos nga paghiusa sa mga migrante nagresulta usab sa pagguba sa ilang mga tradisyon ug batasan sa mga lumad.

Pag-abot sa katuigang 1970, nihinay ang mga operasyon sa pagtroso tungod sa kakulang sa mga kahoy. Kaniadtong 1975, ang Manobo sa Bacusanon mibalik sa ilang mga balay ug nagpadayon sa pagtukod sa ilang komunidad. Sa katingad-an, aron dili mapasanginlan nga mga iligal nga gapuyo sa ilang yutang kabilin, ang pamunuan sa barangay (baryo) kaniadtong panahona gihimo ang sitio (hamlet) diin nagpuyo ang mga Manobos.

Bisan kung ang Manobo namutol sa mga kahoy alang sa pagtukod sa ilang mga balay ug uban pa, nagpatuman sila ug usa ka mando sa kaugalingon nga pagpatuman sa pagputol aron tugotan ang mga kahoy nga mabuhay pag-usab. Nagtanum hinuon sila og mga pananom. Samtang pobre pa, kontento ang mga Manobo tungod kay nakabalik na sila sa ilang yutang kabilin.

Kaniadtong 1987, gipadayon sa kompanya sa logging ang operasyon sa ilawom sa limbong nga una nila nga ayohon ang kalasangan. Apan ang tingog sa chainsaw sa adlaw ug gabii ug ang gidaghanon sa mga trak nga gahakot sa mga troso nga moagi sa sitio nga nakumbinsan ang mga Manobos nga ang mga kahoy giputol na usab.

Naalarman ang tribo nangayo tabang sa konseho sa baryo, nga sa baylo gidala kini sa mga opisyal sa probinsya nga nakahukom nga ang lugar dili na angay alang sa pagtroso ug nga gihunong dayon sa kompanya ang operasyon niini.

¹ Drawn heavily from Asian NGO Coalition for Agrarian Reform and Rural Development (ANGOC) and Xavier Science Foundation, Inc. (XSF). (2020). *Stories of hope from Mt. Kalatungan: The Manobo and Talaandig experience in defending and conserving their ancestral lands*. ANGOC and XSF.

Apan nagsugod ang pagpanghasi. Pagkahuman ipakanaug ang mando, nagsugod ang pagpanghasi sa mga guwardiya sa kompanya sa mga residente. Ang pila ka mga lalaki sa baryo gibunalan, mga bala nakit-an nga nagkalat duol sa mga balay, ug nakit-an ang mga kopya sa kombat-boots sa palibot sa mga balay sa mga nailhan nga mga lideres sa komunidad. Kung dili molihok ang mga hulga, ang kompanya sa pagpamutol og kahoy naggamit sa suhol.

Usa ka adlaw, ang mga tigulang sa tribo nakakuha sulat gikan sa Timber Industries of the Philippines, Inc. (TIP). Gisulat sa Ingles, ang sulat hinungdanon nga giingon nga kung dili kuhaon sa grupo ang reklamo bahin sa mga kalihokan sa pagtroso, tingali mograbe ang kapintas. Kini usa ka hulga, sa tinuud ug klaro lang.

Pagkahuman makigtagbo sa mga myembro sa tribo ang mga tigulang, inubanan sa kura paroko, nangadto sa Malaybalay, ang kapital sa lalawigan, alang sa usa ka diyalogo uban ang obispo. Pagkahuman kauban sa obispo ang grupo miadto sa Lungsod sa Cagayan de Oro, ang sentro sa rehiyon, diin gitunol nila ang sulat sa direktor sa Department of Environment and Natural Resources (DENR). Tungod niini, gipatuman sa DENR ang kamandoan niini alang sa paghunong sa operasyon sa pagtroso sa lugar.

Sa gihapon, ang Manobo sa Bacusanon nag-atubang og mga hulga sa ilang yuta. Sa panahon nga giabog sila gikan sa ilang yutang kabilin pinaagi sa mga kalihokan sa pagtroso, ang mga settler nakalihok nga musulod ug maangkon ang daghang bahin niini. Nisamot kini sa paningkamot sa pagpahimutang usab sa mga pagdumala sa gobyerno, diin gidasis ang mga tawo gikan sa Luzon ug Visayas nga mobalhin sa Mindanao, sugod kaniadtong 1950s.

Bisan kung nakuha sa Manobo ang pipila nga mga bahin – pinaagi sa pagpalit, ang mga tag-iya boluntaryong ibalik ang yuta, o ang yuta nga gibiyaaan – ang usa ka dako nga bahin sa ilang yutang kabilin nawala hangtod sa hangtod sa mga pribadong indibidwal ug mga kompanya nga agribusiness.

Sa pagpatuman sa IPRA kaniadtong 1997, pormal nga giorganisar ang grupo ug gisugdan ang proseso alang sa usa ka CADT, uban ang suporta gikan sa Philippine Association for Intercultural Development (PAFID). Kaniadtong 10 Oktubre 2001, pormal nilang gisumite ang ilang papel sa opisina sa NCIP-Bukidnon. Ang ilang mga dokumento gidawat sa NCIP apan wala maisyuhin ug numero sa petisyon. Kung wala’y numero sa petisyon, dili maproseso ang pag-angkon tungod kay mahimo’ng ipanghimakak sa NCIP nga nadawat nila ang mga dokumento sa NAMAMAYUK.

Sa tabang sa mga organisasyon sa simbahan ug mga NGO, gidala sa NAMAMAYUK ang kaso niini sa atensyon sa mga rehiyonal ug nasyonal nga opisina sa NCIP.

Ang parehas nga butang ang nahitabo kaniadtong gisulayan sa NAMAMAYUK nga isumite ang ilang ancestral domain sustainable development and protection plan (ADSDPP), nga nakumpleto nila sa tabang sa Xavier Science Foundation, Inc. (XSF), kaniadtong 2017. Sa ilang pagdala sa dokumento sa opisina sa probinsya sa NCIP, gisultihan sila nga wala’y bisan kinsa nga makadawat niini tungod kay ang mga kawani nagtambong sa seminar.

Gisulayan nila nga magsumite sa usa ka semana ang nilabay apan giingon nga ang seminar alang sa duha ka semana. Giingnan sila nga biyaan na lang ang dokumento, apan wala nila gibilin sa kahadlok nga mag-antus kini sa parehas nga kahimtang sa ilang aplikasyon sa CADT, nga giangkon sa opisina sa probinsya sa NCIP nga wala gi-file tungod kay wala’y numero sa petisyon.

Sa usa ka bag-o nga interbyu sa radyo (Enero 2021), ang bag-ong namuno sa NCIP Community Service Center (CSC) sa munisipyo sa

Talakag nag-ingon nga ang mga papeles sa pag-angkon sa NAMAMAYUK naa na sa lebel sa probinsya ug nga ang pipila nga mga kinahanglanon nagpaabut pa alang sa pagsumite sa tribo. Gipahayag usab niya ang NCIP magpahigayon sa usa ka kalihokan sa paghimo ug pagsukod ug pagtitulo karong Pebrero 2021 (Demit, 2021).

Portulin Talaandig sa parehas nga bangka

Samtang ang kahimtang sa pag-angkon sa yutang kabilin sa Portulin Talaandig Tribal Association, Inc. (PTTA) dili lain, ang paagi diin nakuha nila ang ilang yuta usa ka lahi nga istorya.

Dili sama sa Manobo, Ang Talaandig sa Portulin ug kasikbit nga mga barangay adunay bentaha nga adunay mga armas, tungod kay kini naila sa panahon sa administrasyon ni Marcos isip mga Civilian Armed Forces Geographical Units (CAFGU) aron pakigbatokan ang mga guerilla Communist New People’s Army nga naglihok sa Mt. Kalatungan.

Ang usa sa ilang kumander mao ang datu (pinuno sa tribo), nga gigamit kini nga bentaha aron papahawaon ang mga tagagawas sa ilang yuta. Bisan pa, ang datu nagpakitag pagkamabination sa dihang gitugotan niya ang mga settler nga magpabilin ug lima ka ektarya nga yuta basta ihatag na lang nila ang ilang uban pa nga gi-angkon. Apan dili siya ingon kaako sa mga pang-abuso, sama sa panahon nga ang anak nga lalaki sa mayor nagtukod ug usa ka lodge gamit ang mga troso nga gikuha sa lasang, nga wala mangayo pagtugot sa tribo. Gigamit kini sa PTTA alang sa paggamit sa mga nagtikad tungod kay, sa teknikal, naa kini sa ilang yuta ug giila sila.

Ang PTTA giorganisar kaniadtong 1998, agig pagpangandam usab alang sa ilang yutang kabilin sa ilalum sa IPRA. Bisan kung dili nila “opisyal” ang pagpanag-iya sa ilang yuta, mahimo’g malipay ang PTTA sa katinuud nga sila adunay pagpugong niini. Giangkon nila nga bisan ang DENR, nga nagdumala sa tanan nga publiko nga kayutaan, dili makasulod sa lugar nga wala’y pagtugot sa tribo. Samtang kini mahimo nga tinuod, ang walay “opisyal” nga pagpanag-iya nagpasabut nga ang mga pagpanghulga labi nga hapit na moabut.

Sa parehas nga pakighinabi sa radyo nga gihimo kaniadtong Enero 2021, gipahibalo sa bag-ong NCIP CSC Head nga ang iyang opisina maghimo sa usa ka kampanya sa kasayuran ug edukasyon sa Portulin aron mahisgutan ang PTTA kung adunay uban pang mga dokumento nga kinahanglan isumite. (Demit, 2021).

Pagsulud sa IRR sa ENIPAs

Gipatuman kaniadtong Hunyo 22, 2018, ang Republic Act 11038 or the Expanded National Integrated Protected Areas System (ENIPAS) nga nagpalig-on sa mga katungod sa mga IP. Sa kasubo, ang diwa sa balaod wala mabaddad sa Implementing Rules and Regulations (IRR) nga gihimo sa DENR. Sa piho nga bahin, ang Seksyon 13 sa ENIPAS IRR naglatid nga ang mga domain lang sa mga katigulangan nga adunay mga kagamitan sa pagpanag-iya, sama sa CADT o CALT ang dili maapil sa sakup. Sukwahi kini sa Seksyon 13 ug 29 sa ENIPAS tungod kay wala’y kalainan sa pagtratar taliwala sa mga lumad/komunidad nga adunay o walay CADT/CALT.

Kung kini nga balaod gipatuman gamit ang karon nga IRR, kung ingon niana ang mga IP sa Mt. Kalatungan mawad-an ug pagpanag-iya sa ilang yutang kabilin. □

Mga Pakisayran:

Asian NGO Coalition for Agrarian Reform and Rural Development (ANGOC) and Xavier Science Foundation, Inc. (XSF). (2020). *Stories of hope from Mt. Kalatungan: The Manobo and Talaandig experience in defending and conserving their ancestral lands*. ANGOC and XSF.

Cariño, J. (2012). Country Technical Note on Indigenous Peoples' Issues: Republic of the Philippines. IFAD and AIPP. https://www.ifad.org/documents/38714170/40224860/philippines_ctn.pdf/aeofaa4a-2b65-4026-8d42-219db776c50d.

Condensed from *The Indigenous Peoples in the Philippines: A Background* by Dave de Vera and Shirley Libre of Philippine Association for Intercultural Development (PAFID). *Indigenous Peoples and their Sacred Lands*. Lok Niti. ANGOC. 2015

Demit, D. (20 January 2021). *Radyo Katiwala: CADTs and their importance*. DXDB 594 Radyo Bandilyo. [Radio broadcast].

Dave de Vera, D. (2018). Recognition of Indigenous Peoples' Ancestral Domains. In ANGOC (Ed). *State of Land and Resource Tenure Reform in the Philippines*. pp. 75 to 88. ANGOC.

De Vera, D. (2017). *The Joint Administrative Order No. 1 series of 2012: A Policy Review*. Asian NGO Coalition for Agrarian Reform and Rural Development (ANGOC).

Dumlao, J. (2019). *The Uphill Battle to Reclaim the Ancestral Land of the Manobo and Talaandig of Mt. Kalatungan*. ANGOC, XSF, and GLTN of UN-HABITAT.

Indigenous People's Rights Act (IPRA) of 1997, Republic of the Philippines. Republic Act No. 8371 (1997). <https://www.officialgazette.gov.ph/1997/10/29/republic-act-no-8371/>.

National Commission on Indigenous Peoples (NCIP). (2018). *Distribution of approved CADTs Nationwide*. NCIP. [Data set].

Quizon, A. and Pagsanghan, J. (2014). Review of Selected Land Laws and the Governance of Tenure in the Philippines Discussion Paper in the context of the Voluntary Guidelines on the Governance of Tenure (VGGT).

Ravanera, R. (2018). Governance of Agricultural Lands, Ancestral Domains, and Aquatic Resources in the Philippines: CSO Land Monitoring Report in the Philippines 2018. In Quizon, A., Marzan, A., de Vera, D., and Rodriguez, M. *State of Land Rights and Land Governance in Eight Asian Countries: Forty Years after the World Conference on Agrarian Reform and Rural Development*. pp. 222 to 253. ANGOC.

The Philippine ICCA Consortium (BUKLURAN) and Global ICCA Consortium. (2019). Indigenous Peoples' Declaration on the Recognition and Respect of Indigenous Governance in Ancestral Domains Affected by Protected Areas. 25-26 March 2019, National College of Public Administration and Governance – University of the Philippines Diliman. [Declaration].

UNDP Ecosystems & Biodiversity. (6 August 2019). Partners in Conservation: Indigenous Peoples in the Philippines Leading Conservation Efforts. <https://undp-biodiversity.exposure.co/philippines-icca-project>.

Gikutlo:

Asian NGO Coalition for Agrarian Reform and Rural Development (ANGOC) (Ed.). (2021). *Ang Mga Katungod sa Mga Katawhang Lumad (IP) sa Bukidnon ug ang Indigenous People's Rights Act (IPRA)*. ANGOC, Xavier Science Foundation, Inc. (XSF), and Global Land Tool Network of (GLTN) of the UN Habitat. [Article prepared for the project on Recognizing land rights and enhancing capacities of Smallholder Farmers in Pangantucan, Bukidnon, Philippines].

Ang kini nga materyal gihimo nga posible pinaagi sa suporta sa German Federal Ministry for Economic Cooperation and Development (BMZ) pinaagi sa Global Land Tool Network (GLTN) nga gipadali sa United Nations Human Settlements Programme (UN-Habitat).

Ang mga panan-aw nga gipahayag sa kini nga materyal dili kinahanglan magpakita sa hunahuna sa mga sa GLTN, UN HABITAT ug BMZ.

Ang mga kabalaka bahin sa kawala'y seguridad sa pagkaon sa mga nasud gipakita sa Sustainable Development Goals (SDGs) aron tapuson ang kagutom, pagkab-ot sa seguridad sa pagkaon ug pagpaayo sa nutrisyon, ug pagpalansad sa malahutayon nga agrikultura sa 2030. Tungod kay ang yuta adunay hinungdanon nga papel sa panginabuhian sa kadaghanan sa mga tawo sa mga nag-uswag nga mga nasud, ang pagkab-ot sa seguridad sa pagkaon ug pagkubus sa kakabus dili maluwag kung ang mga isyu bahin sa pag-adto sa yuta, seguridad sa pagpuyo, ug ang katakas nga magamit ang yuta nga produktibo ug sa malungtaron nga pamaagi mahatagan solusyon.

Sa ingon, ang Global Land Tool Network (GLTN) nagpatuman sa "Secure Access to Land and Resources (SALaR)" pinaagi sa suporta sa Federal Ministry of Economic Cooperation and Development (BMZ) sa Alemanya, uban ang kinatibuk-ang katuyoan nga mapaayo ang padumala sa yuta ug natural nga kahinguhaan, seguridad sa mga gagmay nga mag-uuma sa Uganda, Pilipinas ug Laos.

Sa Pilipinas, samtang ubay-ubay nga mga balaod sa yuta ang gipatuman, daghang mga kakulangan ang kinahanglan nga mahatagan solusyon aron mapaayo ang kahimtang sa ilang mga gipahimuslan nga mga benepisyaryo. Tungod niini, ang pag-ila sa mga katungod sa yuta ug pagpaayo sa mga kapasidad sa mga gagmay nga mag-uuma sa Pangantucan, Bukidnon, sa Pilipinas nagtumong nga makatampo sa katuyoan sa SALaR. Ang kini nga proyekto gipatuman sa Asian NGO Coalition for Agrarian Reform and Rural Development (ANGOC) kauban ang pakigtambayayong sa Xavier Science Foundation, Inc. (XSF), uban ang teknika ug pinansyal nga suporta gikan sa Global Land Tool Network (GLTN) ug Ministry of Economic Cooperation and Development (BMZ) sa Alemanya.

Para sa dugang nga impormasyon bahin sa kini nga proyekto:

Asian NGO Coalition for Agrarian Reform and Rural Development (ANGOC)
33 Mapagsangguni Street, Sikatuna Village Diliman
Quezon City 1101 Philippines
Tel: +63-2 8351 0581 | Fax: +63-2 8351 0011
Email: angoc@angoc.org | Website: www.angoc.org

Xavier Science Foundation, Inc. (XSF)
Manresa Complex, Fr. Masterson Avenue Upper Balulang
9000 Cagayan de Oro City Philippines
Tel: (+63-88) 8516887 | Email: xsf@xu.edu.ph
Website: xsfoundationinc.org

Ang Asian NGO Coalition for Agrarian Reform and Rural Development (ANGOC) usa ka rehiyonal nga koalision sa mga nasyonal ug rehiyonal nga mga CSOs sa Asya nga aktibo nga nagpasiugda sa pagpromotar sa soberanya sa pagkaon, mga katungod say uta ug repormang agraryo, malahutayon nga agrikultura, partisipasyon nga pagdumala, ug pagpauswag sa mga banwa.

Ang Xavier Science Foundation, Inc. (XSF) usa ka ligal, dili pang-gobyerno nga organisasyon nga nagpasiugda sa mga programa ug proyekto nga makapahupay sa kakabus ug makapalambo sa kusog nga sosyal. Ang XSF nagsilbing usa ka agianan sa mga pondo aron masuportahan ang mga proyekto sa pagpalambo, bag-ong programa, for a ug dayalogo.

Ang United Nations Human Settlements Programme (UNHabitat) naglihok padulong sa usa ka labi ka maayo nga kaugmaon sa kasuyadanan. Ang misyon niini mao ang paglansad sa sosyal ug inaiyahan nga malungtaron nga pag-uswag sa mga tawo ug ang pagkab-ot sa igong kapasilongan sa tanan

Ang Global Land Tool Network (GLTN) usa ka alyansa sa kalibutanon, rehiyonal, ug nasudnon nga kasosyo nga nag-amot sa paghupas sa kakabus pinaagi sa reporma say uta, pagpaayo sa pagdumala sa yuta, ug seguridad sa pagpuyo labi sa pinaagi sap ag-uswag ug pagsabwag sa mga para sa kabus ug sensitibo nga mga himan.

Ang German Federal Ministry for Economic Cooperation and Development (BMZ) mao ang punoan nga organisasyon sap ag-uswag sa Estado sa Alemanya. Ang prinsipyo sa pamunoan sa BMZ mao ang pagpanalipod sa mga katungod sa tawo, nga nag-uban sa katungod nga mabuhi sa kalinaw ug kagawasan, ug aron matabangan nga matubag ang mga isyu sa kakabus sa kalibutan.